

УДК 37.03

*Анатолій Грітченко,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики
трудового і професійного навчання
Хмельницького національного університету;
Людмила Іщенко,
докторант Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини*

ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ «ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»

У статті висвітлюються філософські, психолого-педагогічні підходи до з'ясування сутності категорії «творча індивідуальність особистості». Представлено трактування провідних понять у контексті досліджуваної проблеми: особистість, індивідуальність, творчість, суб'єкт творчої діяльності. Розкриті характерні особливості творчої індивідуальності, її структурні компоненти, зокрема: творче мислення, уява, активність, здібності, індивідуальний суб'єктний досвід, узагальнено ознаки індивідуальності і творчості, доведено: творчість – це індивідуальна якість особистості. У контексті нашого дослідження, творчу індивідуальність ми розглядаємо як комплексне інтегроване утворення особистості, що супроводжується появою нових властивостей (креативність, винахідливість, самостійність, ініціативність), що забезпечують формування цієї якості.

Ключові слова: *особистість, індивідуальність, творчість, творча індивідуальність особистості, суб'єкт діяльності.*

В статье освещаются философские, психолого-педагогические подходы к выяснению сущности категории «творческая индивидуальность личности». Представлены трактовки ведущих понятий в контексте исследуемой проблемы: личность, индивидуальность, творчество, субъект творческой деятельности. Раскрыты характерные особенности творческой индивидуальности, ее структурные компоненты, в частности: творческое мышление, воображение, активность, способности, индивидуальный субъектный опыт. В контексте нашего исследования, творческую индивидуальность мы рассматриваем как комплексное интегрированное образование личности, сопровождающееся появлением новых свойств (креативность, изобретательность, самостоятельность, инициативность), обеспечивающих формирование этого качества.

Ключевые слова: *личность, индивидуальность, творчество, творческая индивидуальность личности, субъект деятельности.*

The article highlights the philosophical, psychological and pedagogical approaches to the elucidation of the essence of the category «person's creative individuality». The interpretations of the leading concepts in the context of the research problem (personality, individuality, creativity, a subject of creative activity) are presented. Revealed characteristics of creative personality, its structural components, such as: creativity, imagination, activity, ability, individual subjective experience; generalized signs of individuality and creativity, proved that creativity – is an individual personality traits. Identifying features of the process of formation of the creative personality is associated with a deep understanding of both natural prerequisites in the development of human personality and his personal potential. In the context of our study, we consider creative individuality as a complex integrated education of the person, accompanied by the appearance of new properties (creativity, ingenuity, independence, initiative), providing the formation of this quality.

Key words: *personality, individuality, creativity, person's creative individuality, the subject of activity.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття відзначені якісно новими процесами та явищами, які охоплюють різні аспекти життєдіяльності сучасного суспільства. Реалії сьогоденної дійсності (прискорення науково-технічного прогресу і радикальні зміни в соціальній, екологічній, економічній та культурній сферах) призвели до того, що на рубежі ХХ і ХХІ століть кардинально змінилися вимоги до покоління, що вступає в життя, істотно змінюючи соціальне замовлення, адресованій системі освіти. Замість колишньої установки на підготовку слухняного і дисциплінованого виконавця ставиться завдання на формування творчої індивідуальності, ініціативної особистості, здатної до випереджаючої творчої діяльності, яка вміє жити і працювати в нових соціокультурних умовах.

Спроби визначити якісні характеристики індивідуальності людини були зроблені і до нас: «вільна індивідуальність» як найвищий ступінь розвитку роду «людина» (К. Маркс), «справжня індивідуальність» (Е. Ільєнко), «розвинута індивідуальність» (О. Асмолов.), «абстрактна індивідуальність», «рефлексуюча індивідуальність», «потенційна індивідуальність» (Ю. Гагін), «інтегральна індивідуальність» (В. Мерлін) та ін. [2; 3]. Але ці поняття щодо конкретної творчої людини є для нас недостатніми, неточними, і не відображають сутності цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «творча індивідуальність людини» не розглядається спеціально у жодному словнику. Воно зустрічається в ряді педагогічних досліджень (Р. Богданова, Г. Грішина, О. Іванова, М. Казакіна, В. Максакова, Л. Мільто В. Кан-Калик, Н. Нікандров, Л. Новікова, Н. Пілюгіна, В. Сластьонін та ін.). Проте більшість авторів не пояснюють, що саме вони вкладають у зміст цього поняття, вживають його як синонім поняття «індивідуальність» [1; 4]. Як

синонімічні у цих роботах нерідко використовуються і поняття «творча індивідуальність» і «творча особистість». Всі названі поняття індивідуальність, творча індивідуальність, особистість, творча особистість не є тотожними, хоча й знаходяться у прямій взаємозалежності.

Вирішення цієї задачі передбачає вибір своєрідного «камертону», який задає загальний напрям всьому дослідженню. Таким орієнтиром для нас є гуманізація освіти, головна мета якої – допомога в реалізації людського потенціалу. При цьому важливо відзначити, що кінцевого «списку» здібностей і якостей людини не існує. Маючи на увазі багатогранну нескінченність людської істоти, дослідники-гуманісти виділяють у людини одну з головних і маловивчених якостей – відкритість нескінченним можливостям (Б. Гершунський, М. Каган, І. Колеснікова, Г. Корнетов, А. Орлов, В. Шадріков та ін.).

Проблематика розвитку індивідуальності людини як головної цінності буття висвітлюється як у філософії (Е. Корабльова, С. Корсаков, Г. Плесо-нер, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм та ін.), Так і в психології (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.). Вчені розцінюють індивідуальність як джерело творчої активності людини, що відповідає за механізми його самоактуалізації та самореалізації. У зв'язку з цим творчість визначається як невід'ємна характеристика індивідуальності людини, а для більш точного опису перетворюють здібностей особистості вживається сполучення «творча індивідуальність» (Е. Варламова, Е. Корабльова, С. Корсаков, С. Степанов та ін.).

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування сутності категорії «творча індивідуальність особистості».

Виклад основного матеріалу дослідження. При зверненні до дослідження сутності творчої індивідуальності важливо виявити: яким чином описується сутність людини філософським знанням. Це робиться нами для того, щоб визначити загальні для філософії та педагогіки поняття і забезпечити теоретичну цілісність осмислення досліджуваного феномена.

У філософському аспекті проблема творчої індивідуальності досліджувалась А. Арсенєвим, Й. Дерболовом, В. Гумбольтом, М. Каган, В. Біблером, Е. Громовим, І. Кон, Д. Лоуренс, Н. Михайловським, Г. Плеснер, І. Резвицьким, Ю. Хабермасом.

Знання про сутність людини, рушійні сили становлення і розвитку її особистості, про призначення і сенс життя, моральні обов'язки, духовні цінності і їх місце в житті людини, про співвідношення біологічного та соціального у ній, складають основу антропологічного знання. Відомо, що загальна антропология вивчає людину як біологічний вид, тоді як філософська антропология розглядає людину як цілісне унікальне явище.

Використання антропологічного підходу на філософському рівні, вважає Р. Богданова, дає підстави до визначення творчої індивідуальності як педагогічної категорії з позиції цілісності людини, в єдності соціального та екзистенційного [3, с. 16].

Сутність людині не дана, вона задана у вигляді можливостей, здатної реалізуватися в певних умовах і в результаті докладання власних зусиль індивіда, який наділений для цього необхідними життєвими силами і засобами. Ця можливість реалізується у формі людської індивідуальності в актах і процесах саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, самовиховання. Можливість завжди відкрита світу, вона безмасштабна і невичерпна як в самозбагаченні, так і в її пізнанні, описі [3, с. 42].

Проаналізуємо різні психолого-педагогічні підходи до понять «індивід», «особистість», «індивідуальність», «суб'єкт», що дозволить нам виокремити найістотніше для визначення суті творчої індивідуальності.

Інтегративний підхід вказує на те, що індивідуальність – вищий синтез, інтегративний результат життєвого шляху людини; це своєрідність і неповторність людини як індивіда, як суб'єкта і як особистості; особлива форма буття окремої людини, в рамках якої вона живе і діє як автономна, унікальна і неповторна біосоціальна система, зберігаючи цілісність і тотожність самій собі в умовах безперервних внутрішніх і зовнішніх змін [1].

В якості індивідуальності Б. Ананьєв розглядав інтегративне цілісне об'єднання індивіда, особистості та суб'єкта діяльності, неповторний варіант реалізації людиною своїх потенційних здібностей та можливостей [1].

Концептуально важливе значення для розв'язання цих питань мають положення фундаментальної теорії О. Асмолова, в яких автор характеризує рушійні сили та умови розвитку особистості. Саме в них окреслюються ті глибинні новоутворення, що є свідченнями народження індивідуальності в процесі розвитку особистості. Вчений пише: «Перетворюючи діяльність, що розгортається по тому чи іншому соціальному сценарію, обираючи різні соціальні позиції в ході життєвого шляху, особистість все більше заявляє про себе, як про індивідуальність, стає все більш активним творцем суспільного процесу [2, с 14]. Таким чином, вченому вдалося підкреслити ті ключові відмінності, які виникають у процесі розвитку особистості як індивідуальності. Це – активність у створенні суспільного процесу, відстоювання власно-створеного, можливість змінювати власні природні особливості та впливати на зовнішній світ.

Індивідуальність проявляється і розвивається на основі особистісного розвитку. Вона є не щось особливе, відірване від особистості, а її невід'ємна частина, що забезпечує завершеність всіх особистісних утворень. Але вона ширша, багатша, яскравіша соціальної сутності людини, закріпленої в особистісних утвореннях, за рахунок природних характеристик. Конкретні поєднання природних і соціальних властивостей, таких як схильності і здібності, дозволяють людині саморозвиватися, самореалізовуватися, самостверджуватися із найбільшою повнотою, виявляючи творчість у діяльності і взаєминах.

Для визначення змісту поняття «творча індивідуальність» розглянемо інтерпретацію поняття «творчість».

Проблеми людської унікальності, неповторності, індивідуальності тісно пов'язані з проблемами творчості. Творчість передбачає нове бачення предмета, нове рішення виникаючих проблем, готовність до відмови від звичних схем і стереотипів поведінки, сприйняття і мислення, тобто готовність до самозміни. Творчість – це принесення у світ чогось нового. Людська індивідуальність завжди неповторна. Реалізація цієї неповторності, унікальності – це є творчий акт. Сприяючи прояву людиною власної індивідуальності, ми сприяємо прояву її творчості. Вирішуючи проблему формування творчої індивідуальності, ми виходимо із розуміння творчості як прояву людиною власної індивідуальності [5, с. 420].

Концепція життєтворчості, розроблена українськими філософами, психологами, педагогами, передбачає постійну працю суб'єкта над розвитком власної особистості через творчу діяльність, внаслідок чого людина відчуває себе частиною великого світу, за який вона несе відповідальність (П. Соболев, Л. Сохань, В. Татенко, В. Шинкарук та ін.).

Проблематика розвитку індивідуальності особистості як головної цінності буття висвітлюється як у філософії (Е. Корабльова, С. Корсаков, Г. Плесонер, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм та ін.), так і у психології (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.). Учені розцінюють індивідуальність як джерело творчої активності особистості, що відповідає за механізми його самоактуалізації та самореалізації. У зв'язку з цим творчість визначається як невід'ємна характеристика індивідуальності людини, а для більш точного опису творчих здібностей особистості вживається сполучення «творча індивідуальність» (Є. Варламова, Є. Корабльова, С. Корсаков, С. Степанов та ін.).

Особливого відтінку набуває термін «індивідуальність» при вживанні його спільно зі словом «творчість». Різними сторонами творчості: сутності, процесу, видам, творчим психологічним якостям і їх розвитку присвячено величезну кількість філософської, психологічної, педагогічної літератури. Найбільшу популярність у дослідженні психології творчості в Україні за останні роки отримали праці Я. Пономарьова, Д. Богоявленської, В. Моляко, О. Матюшкіна, С. Сисоєвої; з проблеми загальних та спеціальних здібностей – Є. Ігнат'єва, В. Крутецького, Н. Лейтеса, Б. Теплова; з психології та психофізіології індивідуальних відмінностей та здібностей – В. Мерліна, В. Небиліцина, В. Русалова та інші.

Таким чином, термін «творча індивідуальність» вживається для підкреслення не лише наявності індивідуальності як якості, рівня розвитку особистості, а й втілення цієї індивідуальності у творчій активності як об'єктивно значущої результативності творчості у певній галузі людської практики. Якщо індивідуальність – сутнісна якість особистості, то «творчість» – сутнісна якість певної, а не будь-якої особистості, яка проявляється у певних видах діяльності.

Говорячи про творчу індивідуальність, що проявляється у певній

діяльності, слід розглядати цей феномен не у всіх діючих суб'єктів, а лише у тих, у кого вже проявилися індивідуально забарвлені творчі якості. Звичайно, кожна особистість у певній мірі володіє творчою індивідуальністю, але для розвитку розглянутої нами галузі важливі ті, хто проявив себе у ній. Тому потрібно не порівнювати, хто із суб'єктів діяльності є найбільш творчою індивідуальністю, а говорити про тих, хто виявляє і реалізує у творчості (і творчо) свою індивідуальність, однією з характеристик якої є творчість.

Психологічний словник визначає творчість як діяльність, результатом якої є створення матеріальних або духовних цінностей. Педагогічний словник визначає творчість як свідому і активну діяльність людини, спрямовану на пізнання та перетворення діяльності, створення нових, оригінальних, предметів з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства [5, с. 7]. Отже, творчість є невід'ємна характеристика індивідуальності.

Учені розглядають творчість як особистісну характеристику, але не як той чи інший набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності. Тому творчий процес і є проявом цієї індивідуальності. Творчість розкривається у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії і завжди адресується іншій людині. Творчість – це презентація своєї індивідуальності іншому [6]. У самих різних визначеннях творчості спільним є тільки одне – створення чогось унікального. Людська індивідуальність неповторна і унікальна, тому реалізація індивідуальності (тобто пред'явлення її іншим людям за допомогою соціально вироблених засобів) – це і є творчий акт (внесення в світ нового, унікального, якого раніше не існувало) [3, с. 4].

Людина у процесі творчої самореалізації відображає свої унікальні, неповторні особливості, властиві тільки їй. Суспільство ж визнає людину як індивідуальність, сприймаючи її творчість. У творчості дитина виявляє свою унікальність, інші визнають її як індивідуальність сприймаючи її творчість [6, с. 10].

Поєднуючи поняття «індивідуальність» із визначенням «творча», ми задаємо вектор, спрямованості людської індивідуальності, виходячи з розуміння її як системи мотивів, і визначення творчості, сутність якого спочатку гуманна, позитивна. Неповторність внутрішнього світу людини – це всього лише запорука її можливості бути або руйнівною, негативною (вчиняти антисоціальну діяльність), або творчою індивідуальністю (тобто бути здатною на творчу діяльність, що має соціальну та особисту значимість і прогресивність).

Таким чином, ми припускаємо, що можна виділити два типи індивідуальності: творчу і руйнівну. Характеристикою однієї будуть негативні форми взаємодії: руйнування себе і суспільства, а характеристикою іншої – самореалізація людини в позитивній формі, не протиставлення себе, а творення себе і суспільства.

Якщо спробувати узагальнити ознаки індивідуальності і творчості, у самому широкому розумінні, творчою індивідуальністю можна вважати людину, яка володіє сформованим цільним ядром особистості, багатим внутрішнім світом, які зумовлюють риси характеру і виражаються в автономності, активності, своєрідності та оригінальності всіх проявів особистості, в стійкій творчій спрямованості, що виражається в об'єктивно значущих результатах творчості.

Визначаючи у педагогіці зміст поняття «творча індивідуальність особистості», Р. Богданова розуміє її як самобутність такої особистості; яка нескінченно розвивається у своїй соціально-екзистенційній цілісності, яка проявляється в засвоєнні і побудові нею досвіду творчого життя, творенні різноманітного світу (природи, культури, іншого, самої себе) як способу піднесення своєї людської сутності, як основи авторської побудови своєї життєдіяльності [6, с. 7].

Таким чином, здійснений аналіз трактування категорії «творча індивідуальність» дав змогу виокремити найістотніші із них, а саме:

- «творча індивідуальність» розглядається як самобутність людини, яка нескінченно розвивається у своїй соціально-екзистенційній цілісності та проявляється у засвоєнні і побудові нею досвіду творчого життя;
- творча індивідуальність як прояв унікального комплексу властивостей, що забезпечує внутрішню цілісність, активність і самостійність особистості у процесі втілення оригінальних продуктів діяльності;
- творча індивідуальність – особистість, яка у силу своєї різноманітності неповторних рис створює щось нове як у продуктах діяльності, так і у способах засвоєння культури;
- творча індивідуальність – це поєднання психологічних особливостей людини, які складають її своєрідність, її відмінність від інших людей, які проявляються у творчих здібностях, нахилах, ставленнях, що набули статусу власної особистісної цінності суб'єкта і втілюються через діяльність і взаємини з іншими людьми.

У контексті нашого дослідження, творчу індивідуальність ми розглядаємо як комплексне інтегроване утворення особистості, що супроводжується появою нових властивостей (креативність, винахідливість, самостійність, ініціативність), що забезпечують формування цієї якості. Наявність певних властивостей, успішність їх становлення допомагають людині проявити себе як творчу індивідуальність.

Висновки і перспективи. Отже, сутність творчої індивідуальності особистості вчені визначають як її самобутність, унікальність, суб'єктність, відкритість, активність яка виражається у творчій діяльності (внесенні у світ нового, унікального, якого раніше не існувало).

Зазначимо, що всі розглянуті концепції не суперечать нашим припущенням про призначення індивідуальності особистості проявити себе в якості творчої індивідуальності і виявляють головну умову такого прояву.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці інноваційних освітніх технологій формування творчої індивідуальності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия / Б. Г. Ананьев. – М. : Просвещение, 1968. – 334 с.
2. Асмолов А. Г. Психология индивидуальности: Методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе: Уч. пос. / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 96 с.
3. Богданова Р. У. Теоретико-педагогические основы развития творческой индивидуальности субъектов образования : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. / Р. У. Богданова, М., 2003, – 36 с.
4. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.-Воронеж : МОДЭК, 1996. – 170 с.
5. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
6. Яковлева Е. Л. Методические рекомендации учителям по развитию творческого потенциала учащихся / Е. Л. Яковлева. – М. : Молодая гвардия. 1997. – 78 с.